

УДК 303.823.2::331.362

ОНТОЛОГІЧНА, ГНОСЕОЛОГІЧНА Й АКСІОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТИ ОСВІТЬНОГО ПРОСТОРУ

Ткач Т.В.

Просторовий підхід до освіти характеризується важливими психологічними, змістовними і процесуальними аспектами. На психологічному рівні просторовий підхід передбачає взаємопроникнення впливів власне самого простору на психологічні структури того, хто навчається. Останнє спричинює сприйняття, відповідну реакцію і дію. Таким чином, освітній простір формується не сам по собі. У його утворенні велике значення має спеціально організована людська діяльність, завдяки якій формується простір процесів і понять з їх практичною реалізацією і осмисленням. Освітній простір – це, перш за все, простір процесів, понять, пов'язаних з ним, разом із їх практичною реалізацією й осмисленням. Він покликаний стати місцем культурних дискусій, допомогти учням зрозуміти й осмислити особистісні та культурні відмінності, навчи-

ти розв'язувати проблеми й конфлікти між-культурної взаємодії шляхом діалогу і співробітництва, вибудовувати культурну перспективу, усвідомлювати різноманіття сучасної різнокультурної дійсності.

Діяльність людини є не тільки основою простору, але вона сама становить власне просторове буття. У просторову форму освіти втілюються певні види діяльності людини. Динаміка такого процесу виступає якісною характеристикою життєвих циклів людини, їх наповненості й інтервалів. За таких умов функція освітнього простору полягає у формуванні інтелектуальних зв'язків, які надають індивідам можливості для прояву й реалізації когнітивних здібностей, культурних та індивідуальних схем поведінки протягом усього життя. У цьому виявляється філософсько-психологічна морфологія освітнього простору (див. табл.).

Таблиця

Філософсько-психологічна морфологія освітнього простору

Змістові складові	Темпоральні компоненти		
	Традиційні	Актуальні	Потенційні (прогностичні)
Онтологічна	Освітній простір шляхом цілепокладання стає принципом буття й людського світоставлення в цілому. Поле освітньої форми і спосіб його розкриття й буття зумовлені творчо-перетворювальною діяльністю людини	Освітній простір через особистісні параметри життєдіяльності є формою самовизначення, індивідуалізації всезагального способу освітньої діяльності суб'єкта. За предметністю й кінцевою діяльністю освітній простір є процесом розвитку особистості	Освітній простір репрезентує сукупність освітніх форм суспільної життєдіяльності, що утворює на рівні від особистості до соціуму тотальну цілісність, здатну до необмеженого розвитку
Гносеологічна	Освітній простір мобілізує й організовує реальні та освітні дії людини	Освітній простір набуває функціонально індивідуального виміру: він визначає особистість як мету, а щодо зовнішнього соціального буття він є знаряддям і засобом для використання соціальних сил і підтримання рівноваги в різних сферах суспільства	Освітній простір є соціальною проекцією всезагальної сутності, доцільності, повноти та гармонії процесу пізнання
Аксіологічна	Освітній простір є сукупністю правил, принципів, вірувань щодо освітньої інтеграції	Освітній простір оформлює і спрямовує наміри людини, надає цінності тим чи іншим зовнішнім вимогам і обставинам. Завдяки цьому утворюється освітня ситуація	Освітній простір поза умовами ситуативності й контекстувальності визначає магістральну лінію взаємопов'язаного світу знань і інтелекту

Наш аналіз засновується на тому, що у суспільстві завжди є носії знань і вірувань, які утворюють *онтологічну* (осягнення буття розумом або інтуїцією) компоненту.

Онтологічна компонента стосується пізнання буття суспільства, виявлення закономірностей і тенденцій його функціонування й розвитку. Онтологічна компонента

освітнього простору включає людину як суб'єкта соціальної діяльності у сферу суспільних відносин. Вона є визначальним джерелом пізнавальної, культурної інформації. Освітній простір наділений такою унікальною властивістю, завдяки якій у процесі його дослідження він сам починає виробляти знання про себе, конкурувати зі

знаннями про себе, є витребуваним практикою суспільних змін. Г. Бурдье вважає, що саме у просторовій організації суспільства об'єктивується політика, а простір, поле є нічим іншим як втіленими в нього соціальними структурами, а у цілому теорія полів і капіталів відображає онтологічну картину суспільства [1, с. 228].

В обґрунтуванні цієї онтології ми виходимо із позиції практики, розуміючи її у тому сенсі, що людська життєдіяльність є і суспільною, і предметною. Простір життєдіяльності людини включений у людську сутність, на основі цього людина формує для себе відповідне ставлення до світу, тобто усвідомлює його. Таким чином, простір перетворюється у життєвий світ людини.

Простір є апіорним (незалежним від досвіду) у гносеологічному сенсі, оскільки входить до нашого пізнання зовнішнього світу як передумова, або логічне сприйняття [3, с. 228].

Тому, на наш погляд, важливою є **гносеологічна** (джерела, можливості та засоби пізнання) компонента. Вона пов'язана з особливостями власне освітнього простору: чи він має власні закони й категорії і чи здатний їх породжувати сам взагалі. Цим самим визначається рівень науковості та об'єктивності освітнього простору. Гносеологічний погляд збігається з психологічним. Освітній простір у цілому характеризується досить багатоманітною і складною внутрішньою структурою. Опис цієї структури залежить від обраних критеріїв. Як зазначав Г. Челпанов, з психологічного погляду відомим є той факт, що найбільш характерна ознака простору полягає в уяві про нього як про такий, що складається з окремих елементів, з яких кожен знаходиться незалежно від іншого, і водночас разом з іншим. Адже ми не можемо сприймати речі інакше, ніж як тільки у зв'язку з простором. Тому поняття простору є необхідною логічною умовою сприйняття зовнішніх речей як джерела і можливостей пізнання [3].

Освіта – невід'ємна складова гносеологічної проблематики, що формується у процесі еволюції людини, проходячи етапи від простого чуттєвого сприйняття до вершин інтелектуальної інтуїції. Саме життя людини можна розглядати як неперервний процес пізнання, а історію форм і елементів життєдіяльності – як історію пізнавальної діяльності людини. Плідне вирішення гносеологічної проблеми можливе на основі узагальнення результатів усього досвіду теоретичного й практичного осягнення життєдіяльності. Тому так важливо визначитись у процесі самоствердження не тільки за рахунок волі, діяльності, але й опосередкованою пізнавальною активністю.

Традиційні способи пізнавального відношення до світу створили колосальний масив знання про найбільш суттєві реалії дійсності. У цьому масиві знання про освіту

мають широкий спектр уявлень. Це пов'язано, перш за все, з труднощами самого процесу пізнання. Вони постійно виникають, оскільки відбувається нескінченний шлях процесу розвитку науки, технічного забезпечення пізнавальних засобів, змінюється обсяг інформації. За таких обставин з'явилася можливість не тільки вишуканого пізнання світу, але й створилися труднощі у сприйнятті світу, що представлений сьогодні новою соціокультурною реальністю [2, с. 128].

Пізнання передбачає не тільки відтворення освіти у її власних об'єктивних формах, але й осягнення її у тих формах, яких вона набула у процесі включення відносно людини, світу її культури й духовності, тобто у формі ціннісно-аксіологічного буття. Динаміка відносин людини й освіти виявляється у тому, що у різні періоди свого життя все більшої актуальності набуває аксіологічна й технологічна складові, різноманітні шари й можливості освіти, відповідно до цього у людини переважає певне ставлення до освіти: споживацьке, креативне, новаторське.

Отже, освітньому простору властива, крім онтологічної й гносеологічної, аксіологічна (орієнтація на цінності, що сприяють задоволенню потреб людини, відповідають особистим запитам у життєвій ситуації) компонента. Вона формує розуміння специфіки у визначенні цінностей життєвого й пізнавального досвіду, індивідуальних цілей і завдань. Відповідно до аксіологічної концепції, освіта – це явище, яке відображає духовну природу людини, це вираження духовних цінностей і моральних норм людини.

Аксіологічна компонента поєднує сукупність цінностей і зразків освіти для успішного вирішення життєвих завдань, що слугує джерелом розвитку особистості й суспільства. Цінності є найбільш важливим продуктом життєдіяльності соціуму. Послаблення їх впливу загрожує дезінтеграцією суспільства, його розпадом.

Усі речі мають подвійне походження: природне, предметне, ціннісне та аксіогенне. Звідси виникають і різні підходи до їх освоєння. При теоретичному аналізі об'єкт розглядався сам по собі, а при ціннісному береться до уваги, його значення для задоволення потреб і інтересів особистості. У людини існують різноманітні цінності. Реалізуючи у своїх вчинках певні світоглядні установки, практичні орієнтації, вона тим самим прагне до комфорту власного буття, вдосконалення себе і світу, у якому вона діє і якому вона належить. Відчуття цінностей надає життю особливого забарвлення. Цінності завжди виявляються у певній ієрархії, одні з них – вищі, інші нижчі. Вищі людина цінує більше, виражає тим самим свою впевненість у тому, що вони більше наближують її до об'єктивного блага.

Аксіологічна сфера – це світ належного, цільового смислопокладання. Він задає певні межі соціокультурної активності людини і будь-якого соціального суб'єкта. Змістом освітнього простору виступають базові цінності культури – особистісні, національні, загальнолюдські, які відображають смисли людського буття. Отже, в аксіологічній компоненті освітнього простору доцільно виділити два чинники: матеріальні й духовні. Вони є породженням соціуму і змінюються відповідно до його культурної динаміки. У процесі соціального розвитку з'являються спеціальні інститути, призначення яких полягає у виявленні динаміки цінностей та їх передача, трансляція на рівень особистості. Саме в цьому виявляється динамічний характер освітнього простору.

Освітній простір і час нерозривно пов'язані один із одним, тому можна зважати на спільний освітній просторово-часовий континуум. Між простором і часом існує суттєва відмінність: у просторі можна знаходитися нерухомим, а у часі – це неможливо. Отже, ми вважаємо необхідним аналіз значених компонентів у темпоральному вигляді (від італ. "tempo", від лат. "tempus" – інтенсивність розвитку чого-небудь, характеристика темпу процесу або події, певних змін, явищ).

У процесі розвитку змінюються людина, суспільство, в результаті чого переглядається ряд істин і ставлення до них. Вибираються найбільш близькі, актуальні, потім, у результаті критичного осмислення, вони втрачають свою реальну значущість, і через це визначаються більш перспективні. Але і перші, і другі вимагають цілісного й поступального підходів. Це означає, що кожний компонент освітнього простору в його конкретній точці має своє вираження у традиційному, актуальному й перспективному варіантах. Їх взаємодія має проникний характер. Темпоральні компоненти освітнього простору можна класифікувати таким чином.

Перша компонента статичного (традиційного), класичного характеру, яка включає традиційні програми дій, базовані на цінностях статичності, стабільності. Її оформлення відбувається на основі емпіричного конкретного досвіду пізнання класичних (традиційних) форм. Традиційна компонента створює форми реалізації сутності актуальної компоненти. Реалізація може відбуватися у вигляді двох варіантів. Або виробляється нова інноваційна ідея, завдяки якій відкриваються нові можливості, або відбувається повернення до старих ідей, які виправдовували себе минулими роками.

Рівнодійна різноспрямованих векторів породжує актуальний рівень. Отже, мова йде про другу компоненту, яка має реальну (актуальну) спрямованість. Це програми соціальної життєдіяльності, що забезпечують сьогоденне відтворення того чи іншого

загалу й відображає реалії соціуму у конкретній формі. Провідні тенденції розвитку освітнього простору створюють можливість побудови системи коригування і змісту, і методів освіти у конкретний період розвитку суспільства.

Потенційні компоненти включають програми соціальної життєдіяльності, які спрямовані у майбутнє проектного спрямування і забезпечують розширене відтворення соціуму. У певні моменти посилення потенційної компоненти й відставання актуальної створює критичну ситуацію, коли в межах потенційної компоненти вже визріли освітні програми майбутнього, але вони ще не виступані й не оцінені в актуальній компоненті.

Чим саме зумовлений просторовий підхід до освітніх процесів? Просторовий параметр освіти ми розуміємо як взаємодію людини з соціальним середовищем через різноманітні джерела інформації на кожному віковому відрізку життя в процесі реалізації власних потреб. В основі цього явища лежать інтереси, потреби й цілі людей. Саме цілі й запити людей перетворюють звичайне споживання інформації в освітню ситуацію, причому її змістовими елементами виступають ті складові, які розвивають особистість або створюють умови для її саморозвитку. Складний, досить суперечливий світ знань та інформації потребує від людини вибірковості. Тільки в ситуації вибору й готовності до нього різноманітні джерела інформації стають засобами освітньої діяльності, а сам процес залучення людини до різноманітних джерел знань стає освітою.

Освіта є і моментом (часом), і простором духовного становлення й розвитку особистості. З одного боку, це процес самопобудови, самоосвіти, а з іншого – освітній процес, а також освітні системи, комплекси, заклади, у яких людина бере участь і залучена до них. Саме в цьому полягає мета і смисл освіти взагалі, а також діяльності освітніх інституцій. Це сприяє творенню освітнього простору, в якому, на відміну від традиційних, знанневих (навчальних) просторів, домінантою є установка не на засвоєння знань, а на самоосвічення, становлення людини. При цьому кожною людиною проектується її персональний освітній простір, а також траєкторія руху в ньому. Відбувається смислопородження, спільний пошук інструментів самоусвідомлення, самопізнання, самозміни.

Найбільш важлива функція простору полягає в тому, що він зумовлює сприйняття зовнішнього світу. Функції освітнього простору, які визначають діяльність людини, не встановлюють результатів її діяльності, обсягу і змісту самореалізації. Вони виявляються тільки в реалізації устремлень, потреб, здібностей і здатностей, сил людини, і залежать від них як по суті, так і за фор-

мою. Функціональні властивості освітнього простору означають розгорнутість у просторі діяльнісних сил людини, оформлення їх у наочному чи віртуальному вигляді в межах певних соціальних інститутів. Провідні функції освітнього простору полягають у забезпеченні сфери всебічної самореалізації людини. В умовах соціуму, коли економічне й соціально-політичне життя повне труднощів, протиріч, нестабільності, реалізація функції освітнього простору дає людині можливість гідного існування.

Історія людства знала різні типи *homo*. Цей факт підкреслює зв'язок між спільністю й відмінностями між людьми. Кожна людина може стати представником свого виду *homo sapiens*, якщо вона засвоїть (певною мірою) і відтворить у собі досвід минулих поколінь. Вид *homo faber* віддавав перевагу зняттям праці; *homo sociale* і *homo mediaticus* були орієнтовані на відносини у групі; а останнім часом людина є істотою творчою – *homo creans*; і нарешті *homo connectus online* – людина, яка знаходиться в мережі.

Процес розвитку освітнього простору передбачає зміну самої людини. Для освіти це має особливе значення, оскільки вона визначає умови існування людини, специфіку її розвитку і смисл подальшого буття. Сьогодні – епоха нової людини, *education homo sapiens*. Відхід від звичайної, традиційної, природної людини до людини сучасної – тієї, яку ми називаємо автентичною особистістю, пов'язаний з переходом від традиційних способів регулювання соціальних відносин до ціннісно-раціонального регулювання. Особистість – це високі пориви й духовно-моральне устремління до смислу буття, до істини.

Ознайомившись із науковими дослідженнями освітнього простору, і взагалі з категорією простір, ми доходимо до висновку, що ця проблема ще потребує свого вирішення. Взагалі, освітній простір не може бути чітко й однозначно описаний, адже він об'єктивно наділений високою мірою невизначеності: він апіорі має бути багатоваріантним і гіпертрофованим, що забезпечує вільний розвиток. Освіта має стати проектом тієї історії людства, яка ще тільки має бути. Просторова побудова будь-якого соціального простору має бути прийнята як одне з основних, первинних понять для встановлення роду діяльності, сфери діяльності, учасників діяльності. Цей термін є родовим, а через нього можливий опис будь-якого видового простору, а саме освітнього.

Враховуючи те, що соціальне пізнання, перш за все, має справу з системою взаємозв'язків і відносин, ми вважаємо, що освітній простір в описовому вигляді являє

собою реально існуючий просторовий континуум, у якому:

- відбувається функціонування певних відносин у сфері змісту й організації освіти, що базується на реальній інформаційно-директивній основі;
- здійснюється впорядкування стійких взаємодій особистості з відкритим соціальним середовищем, з сім'єю як інститутом освіти, з соціальними освітніми інститутами, орієнтованими на її соціалізацію, на формування здорових відносин у різних галузях її життєдіяльності, серед дітей і дорослих, а також у соціумі навчального закладу.

Сам факт необхідності визначення категорії освітнього простору спричинив переосмислення абстрактного й конкретного простору, на основі чого формуються психологічні й культурологічні дослідження ролі освітнього простору в різних суспільних умовах і різних людських загалах. Перед наукою постає завдання дослідження освітнього простору як форми соціального буття.

Освітній простір – це просторова форма інтегрованих освітніх процесів, подій та явищ, які наповнені людськими смислами, впорядковані різноманітним інтелектуальною взаємодією й діяльністю, створюючи таким чином поле неперервної, однорідної, нескінченної у просторі і часі взаємодії.

Освіта, як проект зміни світу, стала ключовим імпульсом для перетворення її у щось більше, ніж просте застосування знань після формального оволодіння ними. Вона стала основою формування сучасного освітнього простору як для окремої людини, так і для всього суспільства, яке перетворюється у "суспільство знань". Таке суспільство передбачає неперервний процес навчання, переучування, доучування, оновлення знань. Як свідчить практика життя, неформальна, інформальна освіта переплітається з формальною, вони існують паралельно, поєднуючись і переплітаючись упродовж життя людини, і таким чином вони становлять загальну систему неперервної освіти.

Література

1. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. – СПб. : Алетейа 2001. – 562 с.
2. Ильин В.В. Философия богатства: человек в мире денег / В.В. Ильин. – К. : Знания Украины, 2005. – 496 с.
3. Челпанов Г.И. Психология. Философия. Образование / Г.И. Челпанов. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : МОДЭК, 1999. – 528 с.

Ткач Т.В. Онтологічна, гносеологічна й аксіологічна компоненти освітнього простору

Анотація. В статті розглянуто онтологічну, гносеологічну й аксіологічну компоненти освітнього простору, що задають його психологічну сутність у темпоральному вигляді.

Ключові слова: онтологічна компонента, гносеологічна компонента, аксіологічна компонента, темпоральний вигляд.

Ткач Т.В. Онтологическая, гносеологическая и аксиологическая компоненты образовательного пространства

Аннотация. В статье рассматриваются онтологическая, гносеологическая и аксиологическая компоненты образовательного пространства, которые задают его психологическую сущность в темпоральном виде.

Ключевые слова: онтологическая компонента, гносеологическая компонента, аксиологическая компонента, темпоральный вид.

Tkach T. Ontological, epistemological and axiological component of the educational space

Annotation. The article deals with the ontological, epistemological and axiological components of the educational space, which set its psychological essence in a temporal form.

Key words: ontological component, epistemological component, axiological component, a temporal form.